

Становище

на доц. д-р Росица Стефанова Градева,
Институт за балканистика с Център по тракология при БАН
за дисертацията за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на
Кръстьо Йорданов Йорданов,
редовен докторант към Института за исторически изследвания, БАН, на тема:
Войнушката институция в българските земи през XV-XVI век

Темата на дисертационния труд на докторант Кръстьо Йорданов е свързана с институция, която рядко влиза във фокуса на изследователския интерес за специалистите по история на османската държава – вероятно защото няма пряка връзка със стълбовете на османската държавност и институциите на централната и на провинциалната власт, а членовете ѝ са почти изключително християни. За балканските народи, и по-специално за славянските, обаче тя е особено важна с оглед осмисляне на множество проблеми на османското завоевание и администриране на Балканите, на континуитета и промяната, на интегрирането на балканското християнско население в османската държава, на османските военни сили и на участието на местното население в тях. Войнушката институция е от значение и за изясняване на статуса на покореното християнско население и на разнообразието от статутни, които османската държава формира за посрещане на нуждите си – за осигуряване на реда и сигурността, на различни продукти и функции. Тя е особено привлекателна като обект на изследване и поради забележителната продължителност на съществуване – вероятно от времето на установяването на османците на Балканите до първите десетилетия на Танзимата. В този смисъл изучаването на войнуците и тяхната организация представлява валидна научна задача.

Дисертацията на Кръстьо Йорданов си поставя задачата да изясни възникването и функционирането на войнушката институция, както и статута на различните категории в нейните рамки, през първите две столетия от османското владичество, кр. на XIV-XVI в. Макар точно през тези два века войнуклукът да е разпространен в доста по-широк ареал, включващ Епир, дн. Албания, Босна, Сърбия, докторантът обосновава избора си да съсредоточи проучването върху т.нар. „българско етническо пространство и неговата непосредствена периферия“ с факта, че той е възникнал точно тук и че продължава да функционира в него сравнително най-продължително, докато в другите територии постепенно е отменен. Впрочем, независимо от сравнително високия интерес на българската историческа наука към различните категории население, вкл. и войнуците, и то специално през първите векове на османското владичество, няма съмнение, че изборът на темата е напълно оправдан – поради масовостта на войнушката институция сред балканските християни, значението ѝ за българската национална митология, ролята на някои т.нар. войнушки селища в българската история и не на последно място заради достъпността на османските извори от колекцията в BOA- Истанбул.

Изследването се базира най-вече на два непубликувани подробни войнушки регистъра – на войнуците от държавните конюшни за 1528/29 г. от Софийско, Никополско и голяма част от дн. Южна България (TD 151) и на войнуците в Кюстендилски санджак от 1487-90¹ (TD 21). Освен тях са използвани и други публикувани и непубликувани войнушки регистри, най-вече от колекцията на BOA- Истанбул, подробни и съкратени регистри на *тимари*, *зеамети*, *хасове*, *мюлкове* и *вакъфи*; османски хроники; *вакъфнамета*; султански *фермани*; източници от

¹ В дисертацията той е датиран от 1487-1490, а в автореферата – 1486-1490 г.

европейски произход. Работата на дисертанта, вкл. и приложените преводи на откъси от регистри, показват добро ниво на овладяване на османотурски език, дипломатика и палеография, на обработка и критичен подход към османските регистри и източници.

Дисертацията се състои от увод, три глави, заключение, седем приложения – преводи на откъси от TD 151, TD 26, TD 77, TD 494, общо 549 с. Материалът от основните извори е статистически обработен и организиран в 68 таблици.

Уводът прави обзор на съществуващите изследвания по темата и обосновава фокуса на дисертацията, анализира наличните извори. В него са формулирани и основните цели на изследването и е представена структурата на труда, избора на териториални и хронологически ограничения на проучването. Първа глава е посветена на възникването, формирането и устройството на войнушкия корпус. С помощта на няколко късни османски хроники основаването му е датирано през 1370те години, на територията на дн. Южна България. Приведени са аргументи в полза на прякото наследяване на институцията от средновековната българска държава – като приемник на професионалните войници, предимно селяни и техните офицери, които срещу служба получавали малки парцели земя. Разгледано е и развитието във функциите на войнуците през този период: от чисто военни (*джебелю*) през XV в. към военно-помощни и обслужване на държавните конюшни, и дори отменяне на институцията в някои части на Балканите през XVI в. и по-късно. Изведена е и хипотезата за *аскери*-статуса на войнуците. На базата на войнушките регистри са уточнени численият състав на корпуса през 1528/29 г. и конкретните ангажменти на отделните групи войнуци. Главата завършва с възстановка на управленската йерархия на корпуса на провинциално и централно ниво, с важното уточнение, че висшите нива са попълвани само от мюсюлмани, членове на *капъ кулу*, и поради това явно стоят извън хоризонта на обикновените членове на корпуса; разгледани са задълженията, статуса и локализацията на *черибашите* и на войнушкия *санджакбей*. Втора глава, посветена на географското разпределение и числения състав на войнуците – за съжаление най-вече за т.нар. български земи и прилежащите им територии, е централна за изследването. В нея е разгърната сравнително пълна картина на войнушкото население през XVI в., мрежата от войнушки селища санджак по санджак, като Никополският и Софийският се очертават като най-големите войнушки концентрации по днешните български земи. Специално внимание е отделено и на Пловдивско, където вероятно резидира войнушкият *бей*. Доколкото това позволява документалният материал, тя е дадена в развитие, като са изведени регионалните специфики на войнушкия корпус и промените в задълженията на членовете му в конкретната област, взаимовръзката с процеса на разпространение на исляма. Богатият материал позволява на дисертанта да очертае и пътя на развитие на някои от селищата с особено значение за българската история като Панагюрище и Перушица, съотношението вакъфски-войнушки статут и да обърне специално внимание на множеството митологеми, битували в българската историография – за проспериращите и независими войнушки села, както и за връзката между предполагаемия войнушки статут на Чепинските села и тяхната ислямизация. Изложението в тази глава би спечелило много, ако мрежата на войнушките селища бе представена и на карта. Тя би онагледила – и евентуално подкрепила, някои от тезите на дисертанта, свързани с геостратегическото значение на селищата. От полза биха били и графики, които да отразят процесите в развитие. Трета глава разглежда проблемите на правния и данъчен статус на различните категории (редови, *зеванд*, *ямаци*, отменени), които формират войнушкия корпус, като отново се защитава тезата за *аскери* статута на войнуците и дори на членове на техните семейства; изследвани са спецификите на статута войнушката бащина и нейния състав; маркиран е интересът на

мюсюлмани към придобиване на войнушки бащини. Заклучението обобщава приносите на дисертацията.

Накрая ще се спра на някои спорни тези, застъпени в дисертацията: На първо място става въпрос за формиране на войнушкия корпус през 1370те години, като пряк приемник на съществуваща на територията на дн. Южна България военна структура на Българското царство. Тезата за приемствеността с предосманските практики, и в случая с войнушкия корпус, е отдавна лансирана и приета в историческата наука. Без да отхвърлям вероятността християни да са взели участие в османската експанзия, струва ми се доста пресилено създаването му като структура обаче да се датира толкова рано. Като се има предвид ситуацията в Тракия през тези години, едва ли българските власти са могли да формират нов корпус в рамките на 30те години, когато те владеят Пловдив и района; ако пък той е съществувал от по-рано, тогава вероятно той е свързан с византийската военна система. Освен това, не звучи убедително твърдението, че линията на войнушките села в дн. Северна и Южна България е била насочена срещу османците; по-вероятно е врагът да е била Византия. В последно време в османистичната историография се подлагат на преосмисляне първите десетилетия от „османския проект“, вкл. и развитието му на Балканите, като се поставя и въпросът за достоверността за по-ранните събития на османските хроники. *Газаватимето*, както е вече добре известно, е познато единствено по по-късен препис, от края на XVI в., и съдържа съвременни интерполации. По принцип все още не е ясно кога започва организацията на провинциалното деление на османската държава, като възникването на двете основни административни единици и въвеждането на тимарската система и регистрацията се „отлагат“ към времето на султан Баязид I (1389-1402). Доколко войнуците могат да се разглеждат на една плоскост с *яя* и *мюселлем* и другите ранни военизирани корпуси, според мен също предстои да се изследва. По принцип, Пловдивско може да се приеме като евентуален център на войнушкия *санджак*, но това не е достатъчно, за да се приеме този район и като мястото на възникване на корпуса. Според мен проучването на възникването и проблемът за континуитета следва да продължат да се изследват, като се анализират наличните извори и те се поставят в сравнителен контекст, и за другите части на Балканите. Втората теза, която според мен не издържа на критика, е обявяването на войнуците – и на членовете на техните семейства, за *аскери*. Доказателствата за принадлежността на войнуците към *аскери* са разхвърляни в целия текст и не звучат убедително. Преди всичко, за да бъде защитена тя и да се осмислят данните от документалния материал, вкл. и там, където войнуците са включени в *аскери* групата, следва да се дефинира самото понятие *аскери* и неговата еволюция през вековете. Наистина, отдавна е известно участието на войнуците – и на други категории население, в преки военни действия, водени от османците, особено през XV в., известни са и сериозните данъчни облекчения (но не и заплата!), които те получават за изпълнение на задълженията си, но това според мен не е достатъчно те да бъдат категоризирани като членове на корпорацията *аскери*. Инцидентното споменаване на *берат*, даден на *войнуц* (при това без анализ на самия документ), не е сам по себе си достатъчен аргумент. *Берати* са давани и на други категории население (търговци, напр.), без това да ги е правело *аскери*. Както посочва на много места и авторът, данъчните облекчения не означават пълно освобождаване от данъци, а са още по-малко „заплата“. И в двата случая твърде често са използвани „може би“, „вероятно“ и пр., като в края на краищата изводът се приема за доказан. Трето, твърде често се използва терминът „ленен регистър“ – според мен терминът „лен“ и производното „ленен“ са спорни и може би ще е по-добре да бъдат заменени с *тимар/ски*. Някои от използваните в работата регистри са предатирани; добре ще е при публикацията на базата

на дисертацията, тези датировки да бъдат коригирани (напр. в публикацията на Н. Генч).

В заключение ще посоча, че дисертацията *Воинишката институция в българските земи през XV-XVI век* има безспорен приносен характер, а изложените по-горе забележки не поставят под съмнение качествата на дисертационния труд. Нещо повече, според мен е необходимо той да бъде продължен и със следващите векове от съществуването на институцията и с по-широк териториален обхват, в който да бъдат включени и другите региони, където институцията е в действие. Дисертационният труд и другите публикации на докторанта (отпечатани две и три под печат) свидетелстват, че той притежава сериозни познания в своята специалност и способност за самостоятелни научни изяви. Авторефератът точно пресъздава съдържанието, главните идеи и основните изводи на дисертацията.

Всичко това ми дава основание да гласувам с ДА и да предложа на Научното жури да гласуват също в полза на присъждане на научната и образователна степен „доктор“ на Кръстьо Йорданов Йорданов.

26 май 2013 г.
Гр. София

Доц. д-р Росица Градева